

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 231

YIL XX

TEMMUZ 1982

KÜLTÜR VE YENİLEŞME

Dr. Bahaeddin Yediyıldız

Sosyal ilimlerden her birinin gelişmesi, sahasına giren konular üzerinde yapılan araştırma ve tartışmaların devamlılığına bağlıdır. Ancak, bilhassa nazari seviyede mücerret kavramlar etrafında sürdürülen tartışmalar incelendiği zaman, bu tartışmaların ele alınan meselenin çözümü hususunda fikir ve ilim adamlarını umûmiyetle ortak ve nihâi bir karara ulaştırmadığı, zira çözüme varıldığı sanılan her noktada yeni tartışma konularının ortaya çıktığı ilk bakışta farkediliyor. Yapılan araştırma ve tartışmalar neticesinde çok defa ancak sınırlı ve geçici çözümlere ulaşılması, öyle görülüyor ki, her cemiyetin hızı farklı da olsa bir hareketlilik içinde bulunmasından ve sosyal ilimlerle uğraşan araştırmacıların sözkonusu kavram formlarına, muhtelif cemiyetlerin değişik zaman ve mekân kesitleri içindeki farklı cephelerinin tahlili sonunda elde ettikleri verilerden hareketle değişik muhtevâlar yüklemelerinden ileri gelmektedir. Şüphesiz, insanı içinde yaşadığı zaman ve mekândan tecrit etmek sanıldığı kadar kolay değildir. Bu sebeple, fikir ve ilim adamlarının kullandıkları kavram formlarına yükledikleri mânâları anlamaya çalışırken, onların içinde yaşadıkları çevrenin ve atmosferin veya temasa geçtikleri diğer kültür havzalarının, bu kavramların oluşmasındaki tesirini gözden uzak tutmamak gerekir; çünkü bu tesir bazen o derece yoğun olmaktadır ki, kişiyi aslı hüviyetinden koparıp başkaları gibi düşünecek hâle getirmektedir. Üstelik, belli siyasî ve ideolojik tercihler ve "ilmi" sıfatı eklenerek aslında bu tercihlere göre yapılmış ve yapılmakta olan yorum ve kavramlaştırmalar bir yana, bâzı saf hümanistler dışında, her fikir veya ilim adamının, samimî olsun veya olmasın, görünüşte, bütün insanların menfaati için, açık veya kapalı bir biçimde, fikir çilesi çektiği havasına bürünmüş olmasına rağmen, en mücerret kavram veya nazariyelerin ileride tatbik sahasına sokulmaları hâlinde, kendi cemiyetine zarar vermeyecek, hattâ öbür cemiyetlerin aleyhine ve kendisinin lehine neticeler doğuracak bir biçimde oluşturulması için, şuurlu olarak veya şuursuz bir sâikle hareket edebileceği ihtimalini de hâtırdan çıkarma-

mak icâbediyor. Bu hükümleri bütün fikir ve ilim adamlarına teşmil etmek mümkün olmamakla beraber, yukarıda sayılan veya daha başka âmil-lerin tesiri altında kalanların nisbetinin, kalmayanların nisbetinden daha yüksek olduğu ileri sürülebilir. Her akıf düşüncenin, bu endişeleri, birer peşin hüküm olarak değil, fakat Descartes'ın her metodlu araştırmanın lüzumlu şartı olarak ileri sürdüğü bir tenkidî şüphe olarak kabul etmesi icâbeder.

Kültür ve yenileşme mefhumlarının ve bunlarla ilgili diğer kavramların niçin değişik biçimlerde tarif edilip yorumlandıkları, yukarıdaki tesbitlerin ışığı altında, daha kolayca anlaşılabilir.

Gerçekten, kültür nedir? Kültür kavramının, sözlüklerdeki karşılıkları ve tarihi tekâmülü içinde kazandığı muhtelif anlamları bir yana bırakılacak olursa¹, sosyal ilimlerde ağırlık kazanan ve oldukça yaygın olan iki tarifi dikkat çekicidir. Bu kavram, antropolojik anlamına göre, üretim ve bilgi sektörleri de dâhil, bütün bir sektörler yelpâzesini ihtivâ edebilir. Bu durumda, kültür = cemiyet veya bir cemiyetin ortak hüviyeti olarak târif edilebilir. Öte yandan, daha dar bir mânâda olmak üzere, sosyolojik bir kabûle göre, üretim ve bilgi dışında, sâdece inançlar, hukuk, sanat, âdetler, v.s. gibi hususları hedef alabilir. Cemiyet bünyelerini "altyapılar" ve "üstyapılar" diye ikiye bölen yaygın ayırım menşei bu ikinci tarifde bulmuş olmalıdır². Ancak, bir kültürü parçalara ayırmanın ve kültür boyutlarından herhangi birine, diğerlerine nazaran ağırlık vermenin pek kolay olmadığı anlaşılıyor. Meselâ, Rusya'da bir üstyapı olarak telâkki edilen İslâm'a karşı girişilen en yıkıcı faaliyetlere rağmen, bütün gözlemciler, Müslüman Sovyet Cumhuriyetlerinde İslâmın canlılığını koruduğu hususunda hemfikirdirler³. Bu da kültürün, üretim güçleri ve ilişkilerini fikirler hâlinde ifâde eden basit bir üstyapı değil, fakat bir sistem teşkil ettiğini ileri süren kültür antropolojisi teorisinin değerini ortaya koymaktadır⁴. Bâzi sosyologlar da altyapı ve

(1) Bu anlamlar için bkz., L. Dollot, *Culture Individuelle et Culture de Masse*, P.U.F., Paris 1974, s. 5 vd.; E. Sapir, *Anthropologie*, Fransızcaya çev. C. Baudelot ve P. Clinquart, Ed. de Minuit, Paris 1967, s. 326 vd., M. Turhan, *Kültür Değişimleri*, Devlet Kitapları, 1000 Temel Eserler, İstanbul 1969, s. 35 vd.; B. Güvenc *İnsan ve Kültür* Remzi Kitabevi, 3. bsk., İstanbul 1979, s. 95 vd.

(2) Krg., J. Berque, "Sociologie de la Tension Aujourd'hui: au Niveau Originel", *La Science et la Diversité des Cultures*, P.U.F., Unesco, Paris 1974, s. 141; Aynı yazar, *L'Orient Second*, Gallimard, Paris 1970, s. 42.

(3) V. Monteil, *Les Musulmans Soviétiques*, Ed. du Seuil, Paris 1957; A. Benningsen ve C.L. - Quelquejay, *L'Islam en Union Soviétique*, payot, Paris 1968.

(4) R. Bastide, *Anthropologie Appliquée*, Payot, Paris 1971, s. 93-94.

üstyapı arasındaki ayrımı tamamen reddetmekte, bugün teknoloji veya üretim kategorileri dışında kalan diğer kategorileri "üstyapılar" olarak telakkî etmenin artık mümkün olmadığını; bizzat iktisadî yapılar tahlil edildiğinde, bunların diğer kategorilerle (oyunla ilgili, estetik, v.s.) dopdolu olduğunun görüleceğini belirtmektedirler⁵. Öyle ki, öldüğü sanılan bir kültürün yeniden dirilişi bile mümkün gözüküyor. İsrail Devleti'nin kuruluşu buna misâl olarak gösterilmektedir⁶. B. Güvenç'in, "kültür" kavramını ve onun ana unsurlarını müşahhas hâle getirerek daha anlaşılır kılmak için çizmiş olduğu kültür "harita"sı ve G.P. Murdock'tan tercüme ettiği "kültürel muhteva ve öğeler rehberi" incelendiği zaman, kültür sistemini oluşturan unsurlardan veya boyutlardan birinin diğerine tercih edilemeyeceği, bunların karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleri açık ve müşahhas bir biçimde anlaşılmaktadır⁷.

Her cemiyet, hattâ her sosyal grup, kendine has bir kültür sistemine sâhiptir. Buna rağmen, bâzen tek bir kültür'den, yani cihanşümûl bir kültür'den bahsedilmektedir. Halbuki, P.-H. Chombart de Lauwe'un da belirttiği gibi⁸, bu kavram hem heyecanlandırıcı hem de tehlikelidir. Tehlikelidir, çünkü bu durumda, her cemiyet, husûsiyle sanayî cemiyetleri, kendi kültürleri ile cihan şümûl kültür'ü aynı sayarak, eskiden Greklerin kendilerini "medenî" başkalarını "barbar" diye vasıflandırmalarında olduğu gibi, herkesin kaçınılmaz bir biçimde katılmak zorunda olduğu kültürün sanayî toplumları kültür'ü olduğu inancını yaymak istemektedirler. Bu anlayışta, Lévy-Bruhl'un ortaya attığı, fakat ölümünden önce kendisinin vazgeçtiği "mantıkî" ve "mantık-öncesi" zihniyetler ayrımının⁹ izleri sezilmektedir. Bâzi düşünürler bu anlayışı "vasfîlik iddiası" ve "medenîleştirici narsisizm" sıfatları altında hicvetmektedir¹⁰. Sanayî cemiyetleri kültürünün, daha açıkça Batı kültürünün en yüksek ve numûne bir kültür olduğu anlayışının doğup yayılmasında şüphesiz, XIX. asır antropologlarının büyük bir çoğunluğu tarafından benimsenen tekâmülciyelik doktrininin etkisi de büyük olmuştur¹¹.

(5) Meselâ bkz. J. Berque, "Sociologie de la Tension...", s. 151, 153.

(6) L. Dollot, Aynı Eser, s. 29.

(7) B. Güvenç, Aynı Eser, s. 109, 341-351. Bu "harita" makalenin sonuna eklenmiştir.

(8) Aspirations et Transformations Sociales (P. - H. Ch. de Lauwe yönetiminde yayımlanan ortak eser), Ed. Anthropos, Paris 1970, s. 316.

(9) Les Carnets de Lucien Lévy-Bruhl, P.U.F., Paris 1949, s. 60.

(10) M.A. Lahbabi, Milli Kültürler ve Medeniyet, çev. B. Yediyıldız, Tur Yayınları, İstanbul 1980, s. 105-113, 143-152.

(11) Evrimcilik için bkz., B. Güvenç, Aynı Eser, s. 74-77.

Tekâmülcülüğü ilk reddeden antropolog, çok dikkatli bir saha araştırmacısı ve sistematik bir arşivci olan F. Boas (1869-1942)'dir. Boas, "mantık öncesi zihniyet" fikrini de kabul etmiyordu. Onun düşünceleri şöylece hülâsa edilebilir: Gerçekten, akıl, insanların derilerinin rengi ve saçlarının biçimi ne olursa olsun herkeste bir ve aynıdır; ancak o, farklı kültür eserleriyle insanların duygu ve düşüncelerini dile getirir. Bu farklılıklar üzerinde hiç kimsenin değer hükümlerinde bulunmaya hakkı yoktur. Üstün ve aşağı kültürler değil, fakat sâdece farklı kültürler vardır. Tekâmülcülüğün saplandığı en büyük hatâ, medeniyetleri Batı medeniyetine nisbetle yargılaması ve böylece etnosantrizm günahı içine düşmüş olmasıdır. Şüphesiz Avustralya yerlileri, keşfedildikleri vakit, hâlâ taş devrinde idiler. Fakat müşâhidlere Batıninkinden çok daha üstün sosyal bir zenginlik ve karmaşıklık sunuyorlardı. Şüphesiz, Doğu medeniyetleri Batı medeniyetleriyle aynı teknik kalkınma seviyesine ulaşmamışlardır; fakat, buna karşılık Doğu medeniyetleri mânevî hayat ve metafizik bilgi açısından Batı'dan çok daha ileri seviyededirler. Bu kültür relativizminden çıkan netice, bundan böyle her halkı bağımsız bırakmak olmayacak mıdır? Katliam deyimi, o devirde modada değildi; fakat zoraki kültür değiştirtme (acculturation forcée), eritme, yerli zihniyetleri ve değerleri değiştirme gayesiyle uygulanan her politika gerçek bir "kültür katliamı" olarak telakkî edilmeyecek midir?¹²

Bugün artık, insanın birliğine olan iman, kültürlerin veya medeniyetlerin çeşitliliği fikri karşısına çıkarılan ahlakî bir iddiâ olmaktan kurtulmuştur. "Bugün sözkonusu iddiâ tek bir aklilik veya daha ziyâde tesirlilik tipi üzerine temellendirilmiş vaziyet-alışlardan kaynaklanıyor. Bu iddiâ kendisini, çeşitli kültürlerde temsil edilen, fakat yine de, sonunda gâlip ancak tek bir cereyanın: Batılı'nın zikzakları ve kanalları olacağı sanılan tarihi değişmelerin uzun vâdede tasfiyecisi olarak kabulediyor"¹³. Ancak bu gururlu birlikçiliğe (unitarisme) karşı çıkan düşünürler de vardır. Cl. Lévi-Strauss, eski etnologlar tarafından ilkel diye vasıflandırılan, hattâ XX. asrın kuvvet ilişkilerince fiilen mahkûm edilen kültürlerin, potansiyel bakımından Batı kültürlerine denk oldukları bir yana, bâzı yeteneklerin tanziminde, hattâ akliliğin bir takım usûllerinde fiilî üstünlükler gösterildiklerini ispat etmiştir¹⁴. Bu konuya, yenileşme kavramı tahlil edilirken tekrar dönülecektir.

(12) R. Bastide, *Aynı Eser*, s. 19-20; krg., B. Güveng, *Aynı Eser*, s. 82-83, 88-89.

(13) J. Berque, "Sociologie de la Tension...", s. 135.

(14) Cl. Lévi - Strauss, *Race et Histoire*, Ed. Gonthier, Unesco, Paris 1961; krg. Berque, *L'Orient Second*, s. 46; Aynı; yazar, "Kültür ve İslâm", *Aujourd'hui l'Histoire* (ortak eser), Ed. Sociales, Paris 1974, s. 113-114; L. Dollot, *Aynı Eser*, 22-27.

Bu açıklamalardan sonra, kültürlerin çokluğu, yani her cemiyetin kendine has bir kültürü olduğu hususunu bir kere daha vurgulamak yerinde olacaktır¹⁵. Ancak, burada üzerinde durulması gereken bir de "medeniyet" kavramı ve bu kavramın "kültürler"le münâsebeti meselesi vardır. Batı ülkelerinde, asrımızın ilk otuz yılında, muhtelif tartışmalara sebep olan bu konu, artık fazla bir ilgi bulmamaktadır¹⁶. Gerçekten, zâten sun'î olan kültür-medeniyet ayrımı, kültürlerin çokluğu ve her kültürün bir sistem oluşturduğu, bu sistemlerin eşit gelişme potansiyellerine sahip bulunduğu kabul edilince, anlamını iyice kaybetmektedir. Rönesanstan itibaren Avrupa'nın ilmi ve teknolojik sahada başardığı gelişmeleri kendi bünyeleri içinde gerçekleştirememiş ve bunları Batı'dan iltibas etmek zorunda kalmış ve kalmakta devam eden memleketlerde kültür ve medeniyet ayrımı üzerinde daha fazla durulmaktadır ki, sözkonusu ülkelerde, bu ayrım, pratik zaruretlerin, hem batı tekniği ve ilminden hem de kendi öz kültüründen vazgeçememenin, bunları telif edebilme sancılarının bir neticesi olarak ortaya çıkıyor. Ziya Gökalp'in¹⁷, Kuzey Afrikalı M.A. Lahbabi'nin¹⁸ kültür-medeniyet ayrımında bunu sezmek mümkün değildir. U. Heyd, Gökalp'in kültür ve medeniyet hakkındaki görüşlerini tenkit ederken, Gökalp'in bu konuda Durkheim'in teorisinden ayrıldığını; bu davranışın, onun ilmi tarafsızlık iddialarıyla bağdaşmadığını, ancak siyasî gayelerle açıklanabileceğini ileri sürüyor¹⁹. Yukarıda sözü edilen, kültür ve kültürler hususundaki görüş ayrılıklarının sebepleri, ayrıca makalenin baş kısmında fikir ve ilim adamlarını etkisi altına alması muhtemel âmillere gözönüne alındığı zaman, kültürler arasındaki ayrılıkları giderme çabasında olan Durkheim'in aynı şekilde hissi ve tarafgâr bir davranış içine düşmüş olduğu söylenemeyecek midir? Ekim

(15) Bu konuda ayrıca bkz. Nermin Erdentuğ, *Sosyal Adet ve Gelenekler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977, s. 11-12, 17.

(16) L. Dollot, *Aynı Eser*, s. 27-29.

(17) *Türkçülüğün Esasları* (Hz. M. Kaplan,) Devlet Kitapları, İstanbul 1976, s. 25-41; krg. E. Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Töre Devlet Yayınları, Ankara 1980, s. 9; M. Turhan, *Aynı eser*, s. 40 vd.; Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp sosyolojisinde bazı kavramların değerlendirilmesi*, Türk Kültür Yayımları, 3. bsk. İstanbul 1978, s. 20 vd.

(18) *Aynı Eser*, s. 16-23.

(19) Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 78-79. Bugün Rusya'da tek bir dünya kültüründen söz edilmekte ve gelecekte tek hâkim unsurun komünist kültür olacağına inanılmaktadır, bkz. A.A. Zvorikine, "Some problems of the theory of culture", *Journal of World History*, No. 2 (1967), s. 346 - 392.

İhtilâli'nden önce Rus yazarlar da kültür ve medeniyeti birbirinden ayırıyor, medeniyet kavramını sırf maddî sosyal bir kalkınma biçimini ifade etmek için kullanıyor ve bunu kültür idealinden aşağı telakkî ediyorlardı²⁰. Rusların İhtilâl'den önceki bu tutumlarını, Gökalp ve onun gibilerin davranışına, sonraki tutumlarını ise Durkheim ve onun gibilerin davranışına benzetmek mümkün değil midir?

Buna benzer bir ayırım, bâzı ülkelerde, çağdaşlaşma (modernisation) ve kalkınma (développement) kavramları arasında yapılmaktadır. Bu ayırma göre, çağdaşlaşma, teknolojik ve ekonomik açıdan daha ileri seviyede bulunan cemiyetlerin tüketim ve davranış modellerini, değerlerini ve müesseselerini "ithal yoluyla" benimseme sürecidir. Kalkınma ise, aynı ürünlerin —veya tarih açısından millî hususiyetlere daha uygun başka ürünlerin— "iç üretimi" için iç şartların yaratılmasıdır. Taklit, çağdaşlaşmanın asıl dinamiği olduğu halde, yaratıcılık kalkınmanın asıl mümayyiz vasfı olmaktadır. Ayırım esastır, zira bu iki anlayış farklı sosyal projeler doğuracaktır²¹. Elbette, bu kalkınmayı, kültürün sadece ekonomik unsuru veya boyutu üzerinde değil, fakat bütün boyutları üzerinde gerçekleştirmeyi düşünmek ve her biri için projeler hazırlamak gerekmektedir.

Nasıl projeler? İşte makalenin ikinci yarısını teşkil edecek olan yenileşme problemi bu "nasıl?" sorusu içinde yatmaktadır. Şüphesiz, söz konusu problemin tahliline geçmeden önce, yenileşme kavramına hangi muhtevanın yüklendiğinin belirtilmesi icâb eder. Bu kavram toplumun "değişme olgusu" ile yakından ilgilidir. B. Güvenç, "Değişme olgusuyla ilgili kavramlar, süreçler ve değerlendirmeler"i tablolastırarak, bunları "gelişme" (ekonomik), "çağdaşlaşma" (politik), "değişme" (sosyolojik), "yozlaşma" (teolojik) başlıkları altında sınıflandırmıştır²². Bu tabloda yenileşme kelimesine yer verilmemiştir. Ancak Türkiye'de bu kelimenin, tabloda ana-başlık olarak gözüken "çağdaşlaşma" ve onun altındaki kavramlar arasında yer alan "modernleşme" kavramları yerine kullanıldığı söylenebilir. Meselâ, E. Kuran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşme hareketleri" adlı makalesini, "Batı müesseselerinin girişi" ve "Batı fi-

(20) L. Dollot, *Aynı Eser*, s. 28

(21) Luciano Martins, "Aspirations sociales et changement social", *Aspirations et Transformations Sociales* (P. -H. Ch. Lauwe'un yönetiminde ortak eser), Ed. Anthropos, Paris 1970, s. 143. Bu ayırım ile ilgili incelemeler, Brezilya'da geliştirilmiştir, bkz., L.A. Costa Pinto, *Développement Économique et Transition Sociale*, Rio de Janeiro, 1967.

(22) B. Güvenç, *Sosyol ve Kültürel Değişme*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976, s. 2.

kirlerinin girişi" alt başlıkları çevresinde ele almıştır²³. Bu durumda, yenileşme, B. Güvenç'in tablosuna göre, siyasi ilimler içinde mütâlaa edilen bir kavram olmakta ve "tartışmalı" olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu kavramlar ve muhtevaları hakkındaki tartışmaların yeri burası değildir. Ancak, şurası belirtilmelidir ki, bu makalede, yenileşme kavramı, yeniden-doğuş, toptan kalkınma veya ilerleme anlamında kullanılmaktadır. Toptan sıfatının eklenmesindeki gaye, bu kalkınmanın veya ilerlemenin sırf kültürün ekonomik veya teknolojik boyutlarında değil, fakat kültürü oluşturan bütün boyutlarda gerçekleştirilecek yaratıcı ve şahsiyetli kalkınmaları veya yenileşmeleri ifâde etmek içindir.

Bu tür yenileşmeler nasıl gerçekleştirilecektir? Bu soruyla yukarıdaki "nasıl projeler?" sorusuna dönülüyor ve problem burada düğümleniyor. Bu düğümü kim çözecektir? Öyle gözüküyor ki, bu düğümü çözecek kuvvet, şimdiye kadar dünyada veya bir asırdan daha fazla zamandır Türkiye'de yapılan tartışmaların baskısından ve etkisinden kurtulmuş ciddi ve ilmi tahlillerden başkası olamaz. Nelerin tahlili? Bu tahlil, bir taraftan toplumun kendi kendini tahlili ve öbür taraftan da diğer toplumların gelişme çizgilerinin ve ortaya koydukları ilmi ve teknolojik başarıların tahlilidir. Eğer yukarıda belirtildiği gibi, kültürlerin (veya medeniyetlerin) çokluğu, her kültürün bir sistem teşkil ettiği ve bu kültürlerin birbirlerine denk gelişme potansiyellerine sahip oldukları kabul edilirse; buna mukabil, bugün için, dünya toplumlarının hepsinde, söz konusu potansiyellerin işletilerek aynı seviyelerde neticeler alınamamış olduğu gerçeği gözönüne alınırsa; bu durumda, işlenmiş potansiyellerin neticesi olan ilim ve teknolojiyi olduğu gibi diğer toplumlara aktarmak oldukça güçleşecek, aktarılsa bile, bu iktibaslar yeni birtakım problemler doğuracaktır. İlim ve teknoloji ile birlikte zarurî olarak gelen dış kültür değerlerinin baskısıyla yerli kültürlerin zayıflaması veya yerli kültürün bunlara direnme çabası içine girerek donması; yâni alıcı kültür içinde, hiçbir müsbet netice vermeyecek olan "yabancılaşma" ile "paseizm" in çarpışması meselesi ortaya çıkacaktır. J. Berque bu durumu şöyle tahlil ediyor:

"Teknolojik açıdan geri kalmış toplumlardan birinin modern tekniğin taarruzuna uğradığı zamanki hâlini düşünelim. Bu toplumun nizâmını bozan tek şey, iktisadî boyutun ve ondan neş'et eden münasebetlerin yoğunlaşması değildir. Ekoloji ile doğrudan doğruya temasa geçen bir ithal teknolojisi, çevredeki kaynakları seferber eder ve imkânları ha-

(23) Türk Dünyası El Kitabı, T.K.A.E. Yayınları, Ankara 1976, s. 1003-1013.

rekete geçirir. Bol miktarda ithal edilen vasıtaları ve bilgiyi kullanan böyle bir dinamizm, "ipten boşanmakla", yâni diğer sektörlerle uyumsuzluğa düşmekle kalmaz, fakat yerli elaborasyonların, tâbir câizse, devresini keser; üstelik böylece kendisinde, Tabiat ve hudutları belli ikmâller arasında daha doğrudan doğruya ve daha müessir yeni bağlar kurma selâhiyetini görür: Meselâ söz konusu memleketlerde bugün, "an'anevî sektör"e karşılık "modern sektör" diye adlandırılan nenenin başarılarını düşünelim. Yenilik (modernité) böylece, kendinden olmayan her şeyle irtibatını keser ve bu her şeyi mâziye gömer gibidir. Tabiat ile olan bağları koptuğu için bunlardan mahrum kalan ve içtimai varlığın (diğerleri arasında teknolojik ve iktisadî dinamizm gibi) ehemmiyetli kategorileriyle yaralanan mahallî kültür dağılır fakirleşir.

Bununla beraber, ithal malı kültür mahallî kültürün yerini tutamaz. Çünkü her şeyden evvel, bu kültür de, hayatiyet kazandıran kategorilerce sakatlanmıştır. Ayrıca ve bilhassa, bu ithal malı kültürün dayanak (substrat) ile temaslarının ötede beride vukubulan çatışmalar şeklinde olması; ve ulaşılabileceği hiçbir seviyede, endişe duymaksızın içinde yan münâsebetler (corrélations latérales) inşâ edebileceği eldeğmemiş bir tabiat, yâni bâkir bir saha (table rase) bulmaması mahallî kültürün yerini tutamamasının asıl sebeplerinden bir kaçını teşkil eder. Yerli halkların tasfiye edilmesi faraziyesi bir yana, ithal malı kültür, her yerde daha önceden insânileşmiş bir dayanak bulmaktadır ki, başarı için, bu dayanağı daha önceki beşerî etkilerden arındırmak (deshumaniser) mecbûriyetindedir. Onun köklere ve kontekstlere sâhip olmayan çarpışması, yapsa yapsa, sâdece bir bölmeyi diğerlerinden ayırabilir. Ancak bunu bile yapması mümkün değildir; zira, amele sıfatıyla bile olsa, her yerde, oldum olası çevresiyle yoğrulmuş insanlar bulacaktır.

Memlekette kitleleri bir araya toplamakta âciz kalan, sömürgeci değerlendirmelerin başarısızlığı ve sadece "modern sektörü", "an'anevî sektör" den ayırmayı hedef aldıkları müddetçe, millî değerlendirmelerin başarısızlığı gibi başarısızlıklardan çoğunun izahını burada bulmaktayız. Gerçekten, küllî yaklaşımı ancak toplum bizzat kendisi uygulayabilir. Ancak toplumun kendisi kültürünü yeniden tabifleştirmeye ve tabiatını yeniden kültürleştirmeye muktedirdir; çünkü sadece o, temelindeki (base) çok fonksiyonlulukları çok boyutluluk hâline ulaştırma kudretine sahiptir"²⁴.

Bugün, her kültür teknolojiyle bütünleşmek zorundadır. Yine Berque'in ifâdesiyle, "eğer bir ortak hüviyet, her şeyden önce bir sis-

(24) "Sociologie de la Tension..", s. 143.

teme bağlıysa, teknik ilerleme de dâhil, ilerleme ve şahsiyet arasında ekseriya hissedilen tezat zahiri bir tezattır. Her kültür yani bir teknolojik devreyi bütünleyerek (ve onunla bütünleşerek) şahsiyetini koruyabilir; ancak böyle bir bedel karşılığında hayatını idâme ettirebilir. Cemiyetlerden çoğunun halletmeye mecbur olduğu mesele budur; aksi takdirde cezası ölümdür: Bu mesele, cemiyet için, "kendisi" kalarak ilerlemektir. Halbuki, her teknoolji, yakın bir tarihe kadar, birkaç merkezin: Amerika, Batı Avrupa ve Sovyet Rusya, vs. gibi merkezlerin dünyaya yayılmasına yardım ediyordu. Böyle bir ilerleme, alıcı toplumlar için bir ilerleme değildir; çünkü onlara has hayatla, onlara mahsûs mânâyla yüklü değildir. Güçlüğü nasıl halletmeli? İlerleme ancak, eğer bu toplumlar veya daha açık bir ifâdeyle kültürler veya ortak hüviyetler, her şeyden önce, muhtevalarını yenileyerek kendilerini muhafaza etme kudretine sâhip sistemlere dayanırlarsa, nazari ve ameli olarak mümkündür". "Gerçekten bazen bu cemiyetler, (yabancı) müktesebi veya materyeli veya hizmeti kendi öz sistemiyle bütünleştirir, bazen de onu kendi gayelerine göre değerlendirir. Her iki halde de, bunu ancak kendi sistemine ve değerlerine bağlı potansiyelleri harekete geçirerek yapabilir. Her lisanda bir felsefeyi veya mücerret bir matematiği ifâde etmeye muktedir kuvvetler bulunduğu gibi, her medeniyette de gizli halde teknolojik kalkınma dahil, bütün kalkınma dinamikleri bulunmaktadır. Hali hazırın "taşlaşmış çimentoları" altından, sosyal aktın en direkt seviyelerini ortaya çıkarabilen tahlil ve eyleme gösterilen ilgi buradan gelmektedir. Gün ışığına çıkarmak, yeniden hayata kavuşturmadır. Yapılmış cemiyet ancak tekrar kendini yapan cemiyet olabilirse ilerler"²⁵.

O halde, yenileşme ve ilerleme çabası içinde olan toplumların, her şeyden önce, kendileri kalarak dış dünyanın dinamizmlerini nasıl temellük edebilecekleri meselesini halletmeleri gerekmektedir. Bugün Türkiye için de aynı mesele söz konusudur. Bu meselenin çözümü için, şimdiye kadar çokları tarafından düşünülüp, fakat hâlâ gerçekleştirilememiş olan iki işin âcilen yapılması zarureti kendisini hissettiriyor.

Bu iki işten birincisi, arşivlerde ve kütüphânelerde tek yazılı kağıt parçası kalmamacasına, Türk cemiyetinin veya kültürünün kaynakları ciddi bir tahlil ve tenkit süzgecinden geçirilerek, onu diğer kültürlerden ayıran vasıfların ve kendisine süreklilik kazandıran unsurların tesbitidir. Yani Türk kültürü olarak kendisinin ne olduğunun ortaya konulmasıdır. Bu açıdan Ankara ve İstanbul Üniversiteleri'nin, 1939 yılında, Maarif

(25) J. Berque, *L'Orient Second*, s. 41, 43-44.

Vekilliği tarafından tertiplenen **Birinci Türk Neşriyat Kongresi'**ne sundukları raporlar oldukça dikkat çekicidir²⁶. Bu raporlarda, tarih, coğrafya, hukuk, dil ve edebiyat, vs. sahalarındaki daha bir çok eser yanında, "mühimme defterleri"nin, "kadı sicilleri"nin, "fetva koleksiyonları"nın, "tahrir defterleri"nin ve diğer vesika koleksiyonlarının, tahlilî ve alfabetik fihristleriyle birlikte, ilmî bir şekilde basımını ve yayımını teklif eden o zamanki ilim adamlarımız, şüphesiz Türk kültürünün sosyal dinamizmini keşfetme endişesini taşıyor olmalıdır. Bu tahliller hâlâ yapılamamıştır. Halbuki sözkonusu dinamizmi keşfetmeden gerçek bir yenileşme mümkün değildir²⁷. Kültür mâzinin kölesi olmamalıdır, fakat ayakta kalabilmesi için mâzinin hareket ettirici sembollerini almak mecburiyetindedir. J. Nef, Batı'daki sanayileşmenin temelinde yatan kültür unsurlarını açık bir şekilde göstermiştir²⁸.

Ancak, hareket ettirici sembolleri yakalayabilmek için, cemiyet, kendi tarihinin muhtelif safhaları hakkında sâhip olduğu peşin hükümlerin sert kabuğunu zaman zaman kırmalıdır. Bu hususta Batı'da, Rönesans'ın tarihî düşünce içinde muhtelif şekillerde değerlendirilmesi²⁹ dikkat çekicidir. Ferguson'un eserinden anlaşıldığına göre, Rönesans önceleri şu şekilde yorumlanıyordu: Uygun iktisadî ve siyasî şartlar içinde, büyük liberal zihinler tarafından hareketlendirilerek, İtalya'da ortaya çıkan Rönesans, tamamen yeni yollar açmak için Orta-Çağ'dan kopuyor. O, Türklerin İstanbul'u fethi neticesinde oluşan, Bizans ilim adamları diaspora'sının ürünüdür. Tesir, husûsiyle İtalya harpleri neticesinde, yarımadadan Fransa'ya geçiyor. Rönesans (Petrarca'dan Rabelais'ye kadar) antik edebiyatın parlak bir dirilişiyle kendini belli ediyor ki, bu dirilişi, ferdiyetçilik diye tavsif edilen, zatî olarak lâik ve beşerî yeni bir hizmetin gelişmesi tâkip ediyor³⁰. Rönesans lehine Orta-Çağ mahkûm eden ve iki dönemi birbirinden tamamen koparan bu görüş, XIX. ve XX. asırda, tedricen değer kaybetmiştir. Her şeyden önce, Romantizmle birlikte (yeni-klâsisizmin rekabetine rağmen), Orta-çağ'ın, gotik üslûbun ve şövelyeliğin yeniden hissî bir itibar kazanması, Rönesansın bu değer

(26) Bkz. **Birinci Türk Neşriyat Kongresi** (Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları), Ankara 1939, s. 286-299.

(27) Krg., Nermin Erdentuğ, **Aynı Eser**, s. 13.

(28) **John Nef, Sanayileşmenin Kültür Temelleri** (çev. E. Güngör), Kalem Yayınları, 2. bsk. İstanbul 1980.

(29) W.K. Ferguson, **La Renaissance dans la Pensée Historique** (çev. J. Marty), Payot, Paris 1950. Bu eserin Fransızca çevirisine V. -L. Saulnier güzel bir önsöz yazmıştır.

(30) **Aynı Eser**, s. I.

kaybedişinin sebebi olmuştur. Kuru akla karşı, dînîliğe dönüş; okullardaki taklitlere karşı, sözde saf bir ilham zevki; "yerdeğiştiren" üretimlere karşı, millî kaynaklara dâvet; ihtilâl tehlikelerine karşı, muhâfazakâr istek; bunlar gibi daha birçok temâyül, Rönesans'a olan ilgiyi en azından, daha önce kendisinde sâdece kötülükler görülen Orta-çağ'a yöneltmiştir³¹.

Elbette bu değerlendirmelerin her ikisi de mubalâğalıdır. V.-L. Saulniernin haklı olarak belirttiği gibi, bir devri yüceltmek için, başka bir devri kötülemek, yâni Rönesansı büyütme için Orta-Çağ'ın barbar olduğunu isbata çalışmak; Rönesansla Orta-Çağ arasındaki kopukluğu mübalâgalandırmak; aksine Rönesans'ın hiçbir şey icad etmediğini, Orta-Çağ incelendiğinde her şeyin tohum hâlinde orada bulunduğunu göstermeğe çalışmak mecbur kalınmaksızın, her iki çağın da farklı büyüklüklerini teslim etmek, Rönesans'ın çok geniş bir şekilde Orta-çağı devam ettirdiğini kabul etmek gerekir. Aynı yazar, Rönesansın mümeyyiz vasıflarını sayarken, kaynaklara dönüş zevkine, insan gayretine dâvete, bu irâdelerin şuurlanması ve edebî ifâdelerle yayılmasına, şâheserler yaratmaktaki müessiriyete dikkati çekiyor ve Rönesans'ın kaynaklara dönüş zevkiyle birlikte kültürde bir denge —tarih ve hâlihazır arasında denge, insanın tarifiinde tabiatın ve lütfun hakları arasında denge, sanat ve dünya görüşü arasında denge, gerçeğin doğrudan doğruya kavranışı ve sembolik yorumlara ait iddialar arasında denge, otorite ve tenkit hakkı arasında denge— arayışından ibâret olduğunu söylüyor.³²

Türk kültürünün de, gerçekten yenileşebilmesi için, tarihinin çeşitli safhaları hakkındaki hükümleri yeniden gözden geçirmesi, kendi kaynaklarına dönüş zevkini tatması, yukarıda sözü edilen dengeleri kurmaya çalışması gerekmektedir.

Vakit kaybetmeksizin yapılması gereken ikinci iş ise, fen ve tabiat ilimleri sahasında olduğu kadar sosyal ilimler sahasında da, dış dünyada ortaya konulmuş ilim eserlerinin türkçeye kazandırılması işidir. Herkese mükemmel bir şekilde bir kaç yabancı dil öğretmenin zorluğu; bu mümkün olsa bile, Türkiye'nin bugünkü şartları içinde, yabancı dildeki ilim eserlerini bol miktarda ithal ederek herkesin istifâdesine sunmanın pek kolay olmadığı gözönüne alınırsa, söz konusu eserlerin türkçeleştirilerek yayımlanmasının daha elverişli ve etkili bir yol olacağı ortaya çıkar. Kaldı ki, türkçeleştirilen her yabancı eser yarıyarıya Türk kültürünün bir ürünü olacaktır, halbuki yabancı dildeki eser, okunsa bile, yabancı

(31) Aynı Eser, s. V.

(32) Aynı Eser, s. X-XVII.

kültürün ürünü olarak kalacaktır. Bilindiği gibi, kültürlerin "uyanış devirlerinde", meselâ İslâm medeniyetinin oluşmasında olduğu kadar, Batı Rönesansı'nın gerçekleşmesinde de, yabancı dil öğreniminin yaygınlaştırılmasından ziyâde, tercüme faaliyetleri çok daha önemli bir rol oynamıştır³³. Bugün de, Batı ülkelerinin her birinde, yabancı dil öğrenimi oldukça sağlam ve yaygın olmasına rağmen, önemli eserlerin kısa zamanda kendi dillerine tercüme edildiği gözden kaçmamaktadır. Böylece daha lise sıralarında gençliği yabancı kültürlerin ilmi eserleriyle temasa geçirmek ve onlardaki düşünme yeteneklerini uyarmak ve teşvik etmek mümkün olabilir. Dış kültürlerin dinamizmini keşfetmenin ve geniş ölçüde ondan yararlanabilmenin tek yolu söz konusu tercüme faaliyetlerinden başkası değildir.

Kendi kültürünü ve dış dünyayı tahlil ettikten ve tanıdıktan sonra yapılacak iş, XVIII. asırdan itibaren Türkiye'de görüldüğü gibi, bunları iki ayrı şeymiş gibi yanyana koymak değil³⁴, fakat bunların üzerine çıkarak yeni terkiplere ulaşabilmektir. J. Burckhardt, "...Rönesans, parça parça taklit ve toplama değil, tam tersine, bir bütün olarak yeniden doğuştur"³⁵ derken, herhâlde bu terkihi ifade etmek istemektedir. Her kültür, geçmişten veya dışarıdan iktibaslar yapmak mecburiyetindedir. Ehemmiyetli olan, bu iktibasları, uygun bir tarzda yeniden tanzim edebilme ve kendi sistemiyle bütünleştirebilme gücünü yitirmemesidir³⁶. Bu güç, iske-

(33) H.Z. Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Dün ve Yarın Tercüme Kültürü, İstanbul 1935; Philip K. Hitti, *İslam Tarihi* (çev. S. Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, s. II, s. 471-486; J. Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü* (çev. B.S. Baykal), Devlet Kitapları, 2. bsk., 1974, c. I, s. 293, 304-305.

(34) Krş., B. Yediyıldız, "Batılılaşma'nın Temelleri Üzerinde Bazı Düşünceler", *Birinci Milli Türkoloji Kongresi*, Kervan Yayınları, İstanbul 1980, s. 327-335.

(35) J. Burckhardt, *Aynı Eser*, c. I, s. 273.

(36) Bu bütünleştirme gücüne, Kayravan Camii ve Racine'in trajedileri örnek olarak gösteriliyor. Ukba b. Nâfi tarafından kurulan Kayravan camii, bir çok kültürün muhtelif unsurlarını ihtivâ ediyordu. Kayravanın ikinci kurucusu Yezid'den itibaren binâ şekil değiştirdi. Mısır'dan alınmış olup, Mihrabın iki yanında bulunan somaki mermerden iki kırmızı direk hâlâ hayranlıkla seyrediliyor. Saatin altın rakkası Bizans patrisi'nin hediyesi. Daha sonra camiye yalancı mermerden süslemeler, işlenmiş tahta panolar, gösterişli âvizeler ekleniyor. Malzeme ve işgücü her yandan akmaktadır. Cami nihayet Roma, Grek ve Arap sütun başlıkları müzesi hâline geliyor. Bütün bunlara, Mezopotamyalı sanatçıların işlediği mozayikler, Endülüs'ün çok renkli üslûbuyla, Afrika'nın sevdiği daha sâde tek renkli üslûbun yanyana bulunduğu çini karolar ilâve ediliyor. Bir derleme zenginliği, bir yığma ihtişamı ve bununla birlikte tam bir bütünlük. Daha sonraları cami sayısız çalışmalarla restore ediliyor. Camii ziyaret eden Georges Duhamel, "bu Arap camiinde hiçbir şey Arap değildir" diyor ve ilâve ediyor:

let ve soğumuş lav olarak değil, fakat ateş ve ruh olarak tarif edilebilir. Sonra dünya kültürleri arasında itibarlı bir yer işgal edebilmesi için, bir kültürün sürekli olarak başkalarından iktibasda bulunması yetmez, fakat onlara dinamik bir şekilde katkılarda bulunması icâb eder. Zâten başkalarıyla sağlam münâsebetler içine girilebilmesi için, kendine has sağlam bir şahsiyete sâhip olunulması şarttır.

Kültür, medeniyet, yenileşme ve bunlarla ilgili diğer konular hakkında acaba Atatürk'ün görüş ve düşünceleri ne idi? Bir millet varlığının temelini teşkil eden bu konular hakkında, Atatürk'ün asıl düşünce ve gayesini kavrayabilmek için, onun şahsiyeti, nutukları, tavırları ve icraatının bir bütün hâlinde ele alınması, ve Atatürk'ün ısrarla üzerinde durduğu ilmi bir yaklaşımla yorumlanması icâb eder. Böyle bir tetkik sırasında, elbette, Afetinan'ın haklı olarak belirttiği gibi, Atatürk'ün "hem asrının ve çevresinin entellektüel gelişmesinin, hem de millî bünyemizin gerçeklerinin tesiri altında" kaldığını³⁷ unutmamak gerekir. Gerçekten, bugün artık Atatürk inkılapları ile eski reformlar arasında bir bağlantı olduğu bilinmektedir³⁸. "Atatürk'ün Fikir Temelleri", E. Kuran tarafından tahlil edilmiştir³⁹. Sonra, Atatürk'ün, bir tarihçi, bir sosyolog, bir antropolog

"sadece mekân Araptır". Gerçekten mekân, umumî görüldüğü Araptır. Fakat her kültür, Kayravan camii gibi, kronolojik safhalara veya çok çeşitli coğrafi veya sosyal mesâfelere göre, yakın çevreden alınan parçalardan yapılmamış mıdır? Bu dün olduğu kadar bugün de doğru değil midir? Her kültür, bir çok bakımdan, bir yeniden kullanmalar sistemi değil midir? (J. Berque, *L'Orient Second*, s. 34-35). Racine'in trajedileri de böyle. Her deyim hattâ her kelime bir Grek veya bir Latin'den alınmış. Biri *Tragiques*'lerden diğeri Virgile'den geliyor. Bununla beraber, kırıntılar ve parçalar bir sistem hâlinde yeniden kompoze edilmiş. Buna rağmen bu sistem eskilerin sisteminden tamamen farklı. Bütün, Grek veya Latin ataların yaptıkları katkılardan tamamen başka bir anlam kazanmış (J. Berque, *L'Orient Second*, s. 42-43). İşte kültüre şahsiyetini veren söz konusu bu mekân, sistem ve anlamdır. Osmanlı dönemi Türk kültürü ve birçok bakımdan mekânâ hâkim, iktibasları kendi sistemi içinde bütünleştiren ve onlara yeni anlamlar kazandıran böyle bir yeniden kullanmalar sistemi değil midir? Türk Kültürünün bu bütünleştirici gücü hakkında bkz. İskender Ohri, *Yurdumuzun Öyküsü*, İstanbul 1977.

- (37) A. Afetinan, *M. Kemal Atatürk'ten yazdıklarım*, 1000 Temel Eser, İstanbul 1971, önsöz, s. XII.
- (38) H.N. Kubalı, "Atatürk Devrimleri ve Eski Reformlar", *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi*, T.İ.T.E. Yayını, Ankara 1972, s. 120.
- (39) E. Kuran, "Atatürkçülüğün fikir temelleri", *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Simpozyumu Bildirileri*, İ.Ü.A.D.A.E. Yayını, İstanbul 1975, s. 264-268; krg. Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İnkılâp kitabevi, İstanbul, tarihsiz, s. 11; Z. Somar, "Atatürk İnkılabının Fikir Kaynakları", *Türk Kültürü*, c. IV (1965-66), s. 49 vd.

veya bir iktisatçı olarak değil, fakat herşeyden ümidini kaybetmek üzere olan bir millete millî istiklâlini kazandıran büyük bir komutan, büyük bir lider, büyük bir devlet adamı olarak değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Bununla beraber, tarihi temellerinden hareketle geniş bir perspektif içinde ve yukarıda kültür ve yenileşme hakkında bir deneme mâhiyetinde ortaya konulan tahliller çerçevesinde, Atatürk'ün bu konulardaki düşünceleri ve asıl hedefi tesbit edilerek yorumlandığı zaman, o dönemde bugün cemiyetlerin gelişmesine yeni ufuklar açan ilmi yaklaşımlara henüz sâhip olunmamasına rağmen, onun şahsî tecrübe ve kuvvetli sezgisi sâyesinde meselelerin son derece ehemmiyetli kilit noktalarını teşhis ettiği gözden kaçmamaktadır.

Millî bir devlet oluşturma yolunda büyük bir millî mücâdelenin liderliğini yaparak Türk milletine millî istiklâlini kazandıran Atatürk nutuklarında herşeyden önce millî kültür, Türk milletinin ortak hüviyeti, millî şahsiyet gibi kavramlar üzerinde ısrarla durmaktadır.

1919'da Atatürk, "memleketi gezmeli, milleti tanımalı, Eksiği nedir görüp göstermeli. Milleti sevme böyle olur. Yoksa lâfla muhabbet fayda vermez"⁽⁴⁰⁾ diyordu. 1921'de, "...Şark'tan ve Garp'tan gelen bilcümle tesirlerden uzak, seciye-i milliye ve tarihiyemizle mütenâsip bir kültür"den bahseden Atatürk'e göre, "dehây-ı millimizin inkişâf-ı tâmı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir"⁽⁴¹⁾. Bu sebeple, "yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekları tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel ve herşeyden evvel Türkiye'nin istikbâline, kendi benliğine ve an'anât-ı millîyesine düşman olan bütün anasır-ı mücâdele etmek lüzumu öğretilmelidir (1922)"⁽⁴²⁾. Çünkü, "bir milletin namuskâr bir mevcudiyet, şayan-ı hürmet bir mevki sahibi olması için, o milletin yalnız âlim ve mütefennin bulunması kâfideğildir. Her ilmin, her şeyin fevkinde bir hassaya sâhip olması lâzımdır ki, o da o milletin muayyen ve müsbet bir seciye mâlik bulunmasıdır". "...Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak evvelâ bir kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fi'len bütün ef'al ve harekâtımızla gösterelim; bilelim ki, milli benliğini bulmayan milletler başka milletlerin şikârdır (20. III. 1923)"⁽⁴³⁾.

(40) Atatürk'ün söylev ve demeçleri, 2. bs. Ankara 1961, s. III, s. 10 (Yenigün gazetesi muhabirine).

(41) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2. bs. Ankara 1959, c. II, s. 16-17 (Maarif Kongresinde).

(42) Atatürk'ün Meclisi açış nutkundan.

(43) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, 138-143 (Konya gençleriyle konuşma).

Millî şahsiyeti bu türlü veciz ifâdelerle kafasında tecessüm ettiren ve bu şahsiyetin yücelmesi için mücâdele eden M. Kemal Atatürk, 1930 yılında, kültürün tarifini de şöyle yapmaktadır: "...Medeniyet harstan başka bir şey değildir. ...Hars: a) bir insan cemiyetinin devlet hayatında, b) fikir hayatında, yâni ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda; c) iktisadî hayatta yani ziraatta, zanaatta, ticârette, kara, deniz ve hava münâkalatçılığında yapabildiği şeylerin muhassalasıdır. Bir milletin medeniyeti dendiği zaman hars namı altında saydığımız üç nevi faaliyet muhassalasından hariç ve başka bir şey olamayacağını zannederim. ...Yüksek bir hars, onun sahibi olan millette kalmaz diğer milletlerde de tesirini gösterir. Büyük kıtalara şâmil olur. Belki bu itibarla olacak bazı milletler yüksek ve şâmil harsa, medeniyet diyorlar. Avrupa medeniyeti, asrı hazır medeniyeti gibi"⁴⁴.

Atatürk'ün bu kültür tarifi tahlil edildiği zaman, onun kültür ve medeniyet arasında bir ayırım yapmadığı, kültürlerin çeşitliliğine, her kültürün gelişme potansiyellerine sâhip olduğuna inandığı anlaşılmaktadır. Bu anlayış, onun onuncu yıl nutkunda daha da açıklık kazanmaktadır: "Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve **Yüksek Türk Kültürü** olan Türkiye Cumhuriyetidir. ...**Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.** ...Türk milletinin yürümekte olduğu terakkî ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müsbet ilimdir. Şunu ehemmiyetle tebârüz ettirmeliyim ki, yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihî bir vasfı da, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besliyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür (29. X. 1933)"⁴⁵.

Atatürk'e göre, sözkonusu bu **yüksek Türk kültürü**, yukarıda yenileşmenin ilk şartı olarak ileri sürülen **kendi kendini tahlile** muhtaçtır. Tarihî temeller keşfedilmelidir. "...Asıl gayeye ...varmak için de herşeyden evvel bizi şimdiye kadar gaflet içinde bırakan esbab ve avamili **tahlil etmek, meydana çıkarmak.** vird-i zeban etmek lâzımdır (20.III.1923)"⁴⁶. "...Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şümüllü medeniyetlere de sahip olmuştur. **Bunu aramak, tetkik etmek,** Türklüğe ve cihana bildirmek

(44) A. Afetinan, *Aynı Eser*, s. 43-45.

(44) Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, II, 275.

(46) *Aynı Eser*, II, s. 138 (Konya gençleriyle konuşma).

bizim için bir borçtur. Milletlerde olduğu gibi şahıslarda da geçmiş bir temel ise, onun üzerine binayı kurmak ve teferruat üzerinde işlemek gerekir (1930)"⁴⁷. "...Millî devrin, millî tarihini dahi yazabilmek için kalemlerimiz sapanlar olacaktır (17.II.1923)"⁴⁸. Bu tarihin yazılmasını ve söz-konusu tahlilin yapılmasını ancak "fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller (25.VII.1924)"⁴⁹ gerçekleştirebilir. Bu sebeple Atatürk, "gençliği yetiştiriniz. Onlara ilim ve irfanın müsbet fikirlerini veriniz. Geleceğin aydınlığına onlarla kavuşacaksınız. Her fikirler tatbik mevkiine konduğu vakit Türk milleti yükselecektir. ...Hayat bir ilerleme ve dinamizm kaynağıdır. İnsan ona kendini uydurmak mecburiyetindedir (1930)"⁵⁰ demektedir.

Atatürk "hayat bir ilerleme ve dinamizm kaynağıdır" derken, hem fert hem de toplum hayatını kastetmiş olmalıdır. Ve bu görüş, her toplum veya kültürün eşit gelişme potansiyellerine sahip olduğunu söyleyen sosyologların görüşüyle birleşmektedir. Bu dinamizmin, toplumun yararına müsbet ve verimli neticeler doğuracak şekilde işletilmesinden yana olan Atatürk, millî şahsiyeti yokedebilecek veya millî dinamizmi körletebilecek olan taklitten kaçınılmasını tavsiye etmekte ve bu konuda şöyle demektedir: "...Münevverlerimiz milletimi en mesut millet yapayım der. Başka milletler nasıl olmuşsa onu da aynen öyle yapalım der. Lâkin düşünmeliyiz ki, böyle bir nazariye hiçbir devirde muvaffak olmuş değildir. Bir millet için saadet olan birşey diğer millet için felâket olabilir. Aynı sebep ve gerait birini mes'ut ettiği halde diğerini bedbaht edebilir. Onun için bu millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, keşfiyatından, terakkiyatından istifâde edelim, lâkin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecbûriyetindeyiz (20.III.1923)"⁵¹. "...Her milletin kendine mahsus an'anesi, kendine mahsus âdatı, kendine göre millî husûsiyetleri vardır. Hiç bir millet aynen diğer bir milletin mukallidi olmamalıdır. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği milletin aynı olabilir, ne kendi milliyeti dahilinde kalabilir. Bunun neticesi şüphesiz ki hüsrandır (21.III.1923)"⁵². "Türkiye bir maymun değildir ve hiç bir

(47) A. Afetinan, Aynı Eser, s. 36.

(48) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, 108 (İzmir İktisat Kongresi açış söylevi).

(49) Aynı Eser, II, 173 (McAllimler Birliği Kongresi üyelerine).

(50) Bkz. A. Afetinan, Aynı Eser, s. 135.

(51) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, 138-143 (Konya gençleriyle konuşma).

(52) Aynı Eser, II, 150 (Konya kadınlarıyla konuşma).

milleti taklit etmeyecektir. Türkiye ne Amerikanlaşacak ne de Batılılaşacaktır; o sadece özleşecektir (29.X.1930)⁵³.

Görüldüğü gibi, millî şahsiyetin tahlili ve keşfi gereğine, bu şahsiyetin korunması için taklitten kaçınma zarûretine inanan Atatürk, toplumun yenileşmesi yâni kalkınması için tek yolun ilim ve icat olduğunu çok iyi bilmektedir. Ona göre, "... memleketimizi kati halâsa isal için pek kuvvetli ve esaslı tedbirler ittihaz eylemek icâbeder. Bu tedbirlerin en mühimmi ve en birincisi ilim ve irfandır (26.I.1923)"⁵⁴. "...İlim ve fen ve her türlü ihtiraat-ı medeniyeden âzamî derecede istifâde etmek zarûridir (17.II.1923)"⁵⁵. "Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, dalalettir. Yalnız; ilim ve fennin yaşadığımız her dadıkadaki safhalarımın tekâmülünü idrâk etmek ve terakkiyatını zamanla tâkip eylemek şarttır (22.IX.1924)"⁵⁶. "İnsanların hayatına, faaliyetine hâkim olan kuvvet yaratıcılık (ibda) ve icat kabiliyetidir (1930)"⁵⁷.

Konuyu asıl kaynağından hareketle değerlendirme arzusuyla, kendinutuklarından nakledilen bu cümleler, Atatürk'ün yenileşme veya kalkınma felsefesini açık bir şekilde ortaya koyacak niteliktedir. Bu felsefe, millî kültürün keşfedilecek temelleri üzerinde, yine bu kültürün dinamikleri harekete geçirilerek, başkalarının arkasında sürüklenen değil, fakat, yukarıda yenileşme kavramı tahlil edilirken belirtildiği gibi dünyadaki ilmi gelişmeleri yakından takip ederek, ileriye ve sonsuza yönelik, ilim, irfan ve icatla gerçekleştirilecek şahsiyetli bir istikbâlin inşası olarak özetlenebilir. Atatürk 1923'te, "...memleketler muhtelifdir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır"⁵⁸ diyorsa da, onun yukarıda zikredilen 1930'daki kültür tanımı ve diğer sözleri bu görüşten ayrıldığını, kültürlerin çeşitliliğine

(53) Associated Press muhabiri Miss Ring'in sorusuna cevap. Bkz., Joseph Grew's *Diaries*, MS. Am. 1687, c. 49, s. 1981-2, Houghton Library, Cambridge, Mass.'dan naklen E. Kuran, "Atatürk İnkılabının Özellikleri", *Millî Kültür* (Temmuz 1980), c. II, sayı: 2, s. 10; ayrıca bkz., E. Kuran, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Türk Kültürü* (Kasım 1965), c. IV, s. 63-64.

(54) Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, II, 72 (Salihli'de halkla konuşma).

(55) *Aynı Eser*, II, 108 (İzmir İktisat Kongresi açış söylevi).

(57) A. Afetinan, *Aynı Eser*, s. 35.

(56) *Aynı Eser*, II, 173 (Muallimler Birliği Kongresi üyelerine).

(58) Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, III, 68-70 (Fransız muharriri M. Pernot'ya demeç).

inandığını açık bir şekilde göstermektedir. Gerçekten Atatürk, Türk kültürünün diğer kültürleri aşmasını, sâdece alıcı değil, aynı zamanda verici olmasını arzulamaktadır. Hattâ bu konuda son derece sabırsızdır. Bütün merhaleleri kısa zamanda katetmek istemektedir. Yukarıdaki bir çok cümlesinden anlaşılacağı üzere taklidin ve körükörüne batılılaşmanın karşısında olmasına rağmen⁵⁹, Batı'nın kültür unsurlarından birçoğunu iktibas yoluyla almak mecburiyetinde kalışını, onun Türkiye'yi marmur ve Türk milletini müreffeh görmek isteyişindeki sabırsızlığı, o günkü Türk cemiyetinin içinde bulunduğu durumdan muztarip oluşu, memlekette toplumu tahlil edecek, keşif yapacak ve devlet adamlarına yol gösterecek yeterli bir ilim adamları kadrosunun bulunmayışı gibi sebeplerle izah edilebilir. Belki de Türk kültürünün dinamizmini harekete geçirmek için bir şok tedavisi uygulamak istiyordu. Yoksa, "bir milletin diğer milletlere nisbetle tabîf veya müktesep hususî karakterler sahibi olması, diğer milletlerden farklı bir uzviyet teşkil etmesi, ekseriya onlardan ayrı olarak, onlara muvazi inkişafa sai bulunması keyfiyetine milliyet prensibi denir. ...Türk milliyetçiliği, terakkî ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde, bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimaî heyetinin hususî seciyelerini ve başlıbaşına müstakil hüviyetini mahfuz tutmaktır"⁶⁰ diyen Atatürk'ün Batı içinde erimeyi düşündüğünü söylemek mümkün değildir.

Atatürk, ısrarla cemiyeti ve tarihi tahlil, yaratıcılık, icad ve ilim kavramları üzerinde durmakta, Türk kültürünün yenileşmesinin, cemiyetin kalkınmasının bunlarla sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Bu vazifeler dün olduğu gibi bugün de araştırma müesseselerine ve üniversitelere düşmektedir. Ancak bu vazifelerin ifa edilebilmesi için, yâni gerçek yenileşmenin tek yolu: millî şahsiyet korunarak, ilim ve teknolojiye yaratıcı olunabilmesi için, devlet ve cemiyet olarak, ilmi araştırmalar yapan müesseselere ve ilim adamlarına ehemmiyet ve imkân verilmesi icâb eder, tıpkı Rönesans döneminde Batı'da olduğu gibi: "Bazan bir profesöre, büyük bir servetin bağışlandığı görüldü. Kültürün yükselmesi ile rekâbet de başladı, öyleki kurullar ünlü profesörleri ayartarak birbirlerinden çelmek girişiminde bile bulunuyorlardı. Anlatıldığına göre, Boogna, bu şartlar altında zaman zaman devlet gelirinin yarısını üniversiteye ayırmıştır"⁶¹.

(59) Kırş., E. Kongar, *Atatürk'ün Bugünkü Önemi* (T. Güneş ve D. Peringek ile birlikte), Aydınlık Yayınları, İstanbul 1980, s. 14.

(60) A. Afetinan, *Aynı Eser*, s. 58-59.

(61) J. Burckhardt, *Aynı Eser*, c. I, s. 317-318.